

УДК 631.115.8:63:001(477):929 Доманицький

Віктор Вергунов

ПРОФЕСОР В. ДОМАНИЦЬКИЙ – ОРГАНІЗАТОР НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ТА КООПЕРАТИВНОГО РУХУ (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

Методом історико-наукового аналізу розкрито внесок В. Доманицького у розвиток науково-освітнього забезпечення ведення українського сільського господарства у часи перших сподівань державності (1917–1920 рр.), а також становлення радянської влади (1921–1922 рр.) і особливо діянь для його потреб в еміграції (Німеччина, Чехословаччина та США). Основну увагу історичної розвідки приділено практично недослідженим 1917–1922 рр. через творчі напрацювання ученого. Мова йде про працю в Українському науковому товаристві (1919–1920 рр.), Сільськогосподарському вченому комітеті України при Наркомземі з питань штучного удобрення (1920–1922 рр.) та кооперативному русі при Центральному українському сільськогосподарському кооперативному союзі "Централ" (1918–1920 рр.). Завдячуючи віднайденим, раніше не проаналізованим працям цього періоду, встановлено значний творчий доробок В. Доманицького у розгортання обох напрямів досліджень для потреб практичного і наукового забезпечення сільського господарства. Під таким кутом розглянуто і подальші напрацювання вченого у роки еміграції.

Ключові слова: Віктор Миколайович Доманицький, сільськогосподарська кооперація, Сільськогосподарський вчений комітет України, Українська господарська академія, Український технічно-господарський інститут.

У 130-річчя організаційної появи сільськогосподарської дослідної справи в Україні (після створення 28 жовтня (10 листопада) 1884 р. першої галузевої вітчизняної постійно діючої казенної інституції – Полтавського дослідного поля) як складової культури та природознавства є державницька потреба максимально зважено, без політичних уподобань, заповнити пантеони її персоніфікованої слави. Зі зрозумілих причин за радянської доби системно таке зробити було неможливо через несприйняття не тільки зробленого непересічними особистостями за часів царату, а й відносно тих, хто за різних обставин залишив країну. Останнє стосувалося усіх без винятку. Однак завжди для народів світу і, тим більше, для юриспруденції не мали прощення колабораціоністи. Хоча, їх стандартного визначення щодо переслідування або несприйняття не існує. Такого ж типу підхід стосувався і всього пов'язаного із діяльністю Церкви та його кращих представників для генеруючих потреб науково-освітнього забезпечення вітчизняного аграрного сектору. Серед дванадцяти першопричин появи сільськогосподарської дослідної справи на основі багаторічних досліджень [1–2] сьомою ставимо діяльність Церкви у запровадженні наукових підходів для потреб сільського господарства [3] та освіченості [1–2]. У цій ситуації в об'єктивній оцінці зробленому окремою особистістю слід шукати "золоту" середину все ж таки через реальні здобутки заради процвітання суверенної держави України. До таких непересічних повною мірою відноситься і професор В. Доманицький, що не тільки походив зі славетного козацького роду, а й майже три покоління через православну віру багато зробив для збереження та ідентифікації української нації.

Про місце В. Доманицького в політичній історії України написано досить змістовно, особливо в емігрантських виданнях [4–6]. Якщо не рахувати довідкові матеріали, викладені у статті Б. Рудки та М. Костиці [7], за часи державності найсистемніше таке зробили укладачі збірки "Українські кооператори (історичні нариси)" [8], а потім у фундаментальній публікації Л. Кузьменко [9]. Усі вони, в першу чергу, розглядають загальну біографію життя та діяльності В. Доманицького та творчі здобутки для потреб науково-освітнього процесу. При цьому фрагментарно говорять про його контекстовий генеруючий вплив для потреб становлення, наприклад, української науково-освітньої агрономії. Це вдалося встановити ще у 2006 р. при підготовці збірки документів і матеріалів "Сільськогосподарський науковий Комітет України (1918–1927 рр.)", що був предтечею сучасної Національної академії аграрних наук України [10]. Додаткову інформацію з цього приводу дала збірка В. Онопрієнка та Т. Щербань "Джерела з історії Українського наукового товариства" (2008 р.) [11]. На допомозі також стали матеріали ЦДАВО України [12–15]. Крім того, об'єктом аналізу та узагальнень стали статті В. Доманицького у двотижневику Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу "Сільський господар" за 1918–1920 рр., а також його окремі брошури, які виходили за кордоном, але зберігаються у фондах Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Мета дослідження полягає у розгляді творчого внеску В. Доманицького із залученням нових архівних матеріалів у становлення сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації у роки української державності (1917–1920 рр.), а також на початковому етапі формування радянської влади на українських землях і під час еміграції.

Методологічні засади проведеного дослідження базуються на загальнонаукових принципах історичної достовірності, об'єктивності, наступності, діалектичного розуміння історичного процесу. Вони ґрунтуються на пріоритеті документів, які дають змогу проаналізувати діяльність професора В. Доманицького для потреб науково-освітньої агрономії. Для цього використані методи: бібліографічний, персоналізації та джерелознавчого і архівознавчого характеру.

Віктор Миколайович Доманицький народився 24 січня 1893 р. у селі Колодисте Звенигородського повіту Київської губернії (нині – Тальнівський район Черкаської обл.) у сім'ї сільського священика, що мала шестеро дітей: четверо синів та двох сестер-близнючок. Матір – Параскева – походила із козацького роду Завіновських Канівського повіту на Київщині. Була досить освіченою людиною, грала на фортепіано. Батько – Микола Доманицький (1854–1917 рр.) – непересічна особистість, з широкими культурно-просвітницькими інтересами, що дав усім чотирьом синам вищу освіту. Його рід сягав часів козаччини і вів свою шляхетність від Любич-Доманицьких. Славетний представник роду, полковник Олександр володів землями над Західним Бугом. Його нащадки у другій половині XVIII ст. (два брати та сестра Гапка) переїхали на Звенигородщину, де один із них став священиком саме у с. Колодистому і передавав через синів і батьків цю парафію аж на 150 років. Усе закінчилося зі смертю отця Миколи у 1917 р. [8, с. 294]. Але не усі з родини Доманицьких стали священиками. Так, брат діда Віктора Доманицького працював на державній службі в канцелярії київського губернатора.

Василь, старший брат Віктора (19(07).03.1877 р. – 11.09.(28.08.)1910 р.) – відомий український учений-філолог, історик, фольклорист політичний та громадський діяч. Випускник історико-філологічного факультету університету Св. Володимира (1900 р.), учень В. Антоновича. За його редакцією вийшло перше повне видання "Кобзаря" Т. Шевченка. Не меншою популярністю користувалися праці з питань сільськогосподарської кооперації "Про товариські крамниці" (1904 р.), "Про сільську кооперацію" (1906 р.), а також практичні відомості на кшталт: "Про шовківництво. Як розводити шовковицю та добувати кокони з шовком" (1910 р). Під час роботи І-ої та ІІ-ої Державної Думи Росії (1906–1907 рр.) – редактор друкованих органів української депутатської фракції "Український вісник" та "Рідна справа – Думські вісті" [16]. Майже відразу після його смерті земляки прийняли рішення заснувати видавничий фонд імені Василя Доманицького, щоб "збільшити число корисних українських книжок для народу" [17]. Повагу до старшого брата, що помер у 33-річному віці у Франції, В. Доманицький проніс через усе своє життя. Середущий брат – Платон (1881–1944? рр.) – український кооператор і громадський діяч [9, с. 126]. У роки перших сподівань державності був одним із творців української кредитної системи та кооперації.

Нижчу освіту Віктор здобув упродовж 1901–1902 рр. у Колодиській церковно-приходській школі. Разом зі старшим братом проводив археологічні розкопки на батьківщині. Під час навчання у Першій Київській (Олександрівській) гімназії у 1902–1911 рр. почав займатися сільським господарством. Особливий інтерес проявився у період 1905–1910 рр., коли фактично одноосібно проводив усі необхідні роботи з утримання братової пасіки у Звенигородському повіті, що налічувала 50 вуликів. У старших класах гімназії також виявив мистецькі здібності, закінчивши курс малювання професора Рябчевського й однорічний цикл дикцій і декламації актора П. Матковського. Крім того, у 1908–1911 рр. був активним членом драматичного гуртка. Здобувши повну середню освіту в 1911 р., вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету університету Св. Володимира. Так сталося, що знову змушений був продовжити аграрні студії тепер уже у маєтностях батька, що склалися з 200 десятин землі (п'ять ділянок землі) у Звенигородському й Уманському повітах на Київщині. Під час навчання стає активним учасником вузівського студентського гуртка-природодослідників. Однак це не завадило успішно витримати державний іспит при Київському навчальному окрузі у квітні-травні 1915 р. та одержати диплом другого ступеня. У зв'язку з подіями Першої світової війни вісім місяців упродовж 1915–1916 рр. навчався в Олексіївській військово-інженерній школі в Києві [12, арк. 67]. Отримавши перше офіцерське звання – прапорщик, відряджається на службу на острів Оланд (Фінляндія) у Сведеборському мінному прапорі, де у 1916–1917 рр. вже у званні підпоручика керував будівництвом конюшень, хлібопекарні та іншими військово-будівельними роботами від імені штабу російського Балтійського флоту. Крім того, досліджував побут місцевого населення та брав участь у виготовленні карти острова [8, с. 296].

Із початком національної революції повертається до Києва й поринає у суспільно-політичне життя. Стає членом дипломатичної місії УНР, що вела перемовини із російським урядом. З 15 лютого 1918 р. – секретар торгівельного відділу Українського народного кооперативного банку

("Українбанк"), керівником якого був його брат Платон. Крім того, до 10 липня 1918 р. очолює у цій структурі ще й підвідділ хімічних фабрикантів. Трохи згодом, з 9 серпня 1918 р. переходить на роботу секретарем правління Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу, що більш відомий як "Централ", та, на додаток, із липня 1920 р. керує його агрокультурним підвідділом [12, арк. 67]. Свій початок цей кооперативний союз веде із 22 жовтня 1915 р. під назвою "Київське центральне сільськогосподарське товариство". Зборами уповноважених від 2 жовтня 1918 р. змінюється статут і назва – Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз. Згідно з п. 1 затвердженого 8 квітня 1918 р. нового статуту, головним завданням "Централу" стали: "... допомога розвитку сільськогосподарської кооперації, об'єднання допомоги сільськогосподарським кооперативам і організація постачання й виробу всього необхідного у сільському господарстві, організація збування й переробки здобутків сільського господарства й допомога в культурних вимогах населенню". З цією метою у структурі правління функціонувало п'ять відділів: а) постачання з підвідділами: 1) сільськогосподарських машин і знаряддя, 2) металу, палива й масла, 3) насіння, 4) лісу, 5) будівельних матеріалів, 6) мішків, мотузу та шпагату; б) виробу з підвідділами: 1) сільськогосподарських машин, знарядь та взагалі виробу з металів, 2) мануфактур, 3) шкіри; в) з переробки продуктів сільського господарства; г) збування продуктів сільського господарства; д) допомоги з підвідділами: 1) технічний, 2) агрономічний, 3) спільної обробки землі та 4) інструкторський [18].

Діяльність В. Доманицького зосереджувалася в агрономічному підвідділі відділу допомоги, а також секретарство у правлінні "Централу". Він об'єднував 35 кооперативних союзів і близько 250 сільськогосподарських товариств та інших кооперативів. Головними його функціями були: організація, проведення інструктажу та ревізії сільськогосподарських товариств, хліборобських артілей, городницьких, садівничих і пасічних спілок й інших фахових об'єднань; надання порад і влаштування читань із сільськогосподарської кооперації, спільного обробітку землі, сільського господарства та технічно-будівничих справ; організація будівництва кооперативних млинів, олійниць, хлібних камер, сушарень, дробарок, коптилень, цегляних та черепичних заводів, електричного освітлення тощо; облаштування дослідних полів, розплідників, насінневих господарств, садових шкіл, прокатних станцій. Крім того, "Централ" постачав плуги Гена і Сакка, культиватори, борони, жатки, молотарки, сепаратори, машини для добування торфу та інші технічні засоби для сільськогосподарського виробництва. Не менш вагомим у його діяльності була реалізація виробленої рослинницької і тваринницької продукції. Згодом, у 1926 р., до збірки "Українська сільськогосподарська кооперація", що вийшла у Подєбрадах, В. Доманицький публікує статтю "Коротка історія й напрямок діяльності Центрального Сільсько-Господарського Кооперативного Союзу "Централ" (обсягом 17 с.) [12, арк. 92], у якій розкриває місце цього об'єднання у роки перших сподівань державності.

Крім виконання своїх основних функцій, готує до публікації низку програмних статей для потреб галузевого дослідництва у друкованому органі "Централу" – двотижневику "Сільський господар". Так, у статті "Кооперація та поширення агрономічного життя", за результатами фундаментального аналізу структури посівних площ, забезпеченості посівів органічними та штучними добривами тощо наводить конкретні популяризаційні заходи щодо взаємодії кооперації агрономічних потягів-шкіл, роз'їзних лекторів, сільськогосподарських виставок, конкурсів, кінематографу, книжок, тижневиків, бібліотек та наполягає на створенні зразкових дослідницьких полів, "... котре повинен завести усякий кооператив, який би він не був. Це краще школи, краще потяга, краще агронома, краще книжки" [19]. Однак першим аспектом його наукових розвідок залишається питання штучного гною (фабрикантів), якому він присвятив велику статтю, що вийшла у № 7 [20, с. 23–27] та № 8 [21, с. 12–16] часопису "Сільський господар" за 1918 р. Вона була підготовлена, згідно із даними Південного бюро хімічного комітету при Головному гарматному управлінні. Серед 16 заходів, щоб "... врятувати становище хімічної промисловості і поліпшити стан нашого сільського господарства", В. Доманицький запропонував: 1) утворення особливого урядового комітету зі штучних гноїв, 2) виділення окремих коштів, 3) будівництво нових хімічних заводів, 4) зняття ввізного мита, 5) перегляд перевізних тарифів, 6) заснування шкіл техніків-майстрів, 7) розвиток вищої технічної освіти, 8) влаштування хімічно-технічної дослідної станції тощо. Серед них – організація Союзу підприємств, що виробляють підгноєння. Все перераховане повністю відповідало загальним завданням "Централу", а саме: а) допомога дрібному сільському господарю України у його боротьбі за кращий стан господарства і розвиток його продуктивності та б) захист його інтересів перед державними й іншими інституціями.

Знаходимо В. Доманицького серед учасників зборів уповноважених 29–31 вересня 1918 р., які проголосували (через позику) за придбання знаменитих заводів І. Гена в Одесі [22]. Остаточне рішення з цього приводу прийняли 7 жовтня 1918 р. на нараді під головуванням Б. Мартоса та секретарстві В. Доманицького, для чого вирішено асигнувати 4821000 крб., з яких 500 тис. крб.

виділив Укрінбанк [23]. 16 жовтня 1918 р. о 19.00 год. в Київському будинку "Централу" по вул. Прорізна, 19 відбулося чергове засідання представників центральних кооперативних установ, а саме: Союзбанку, Центрального українського кооперативного комітету та ін. "Централ" представляв В. Коваль та В. Доманицький. Першочерговим питанням стало обговорення і прийняття юридичних підстав щодо "... випущених Централом позичкових зобов'язань" [24]. Позика призначалася для погашення витрат із купівлі заводів Гена в Одесі. При цьому "Централ" планував отримати додаткові кредити від "Укрінбанку" у розмірі 3 млн крб., а ще 2 млн крб. від міністерств земельних справ та продовольства. Таким чином, робилася спроба замість готівки виплати за одеські заводи Гена позичковими зобов'язаннями "Централу". На звичайних зборах уповноважених Центрального сільськогосподарського кооперативного союзу, що відбулися в Києві 17–19 січня 1919 р. у складі 52 делегатів В. Доманицький у перший день виступив із доповіддю "Про позичкові зобов'язання "Централу" [25].

У резолюції за його доповіддю одностайно вирішено Центральному кооперативному комітету та Центральному фінансовому кооперативному комітету надати якнайшвидше для затвердження новий закон "Про право випуску центральними кооперативними установами облігаційних позик". Крім того, збори затвердили випущені "Централом" позичкові зобов'язання як облігації на суму 25 млн крб. Згідно з іншим виступом В. Доманицького того ж дня "Про уповноважених правління підписувати статuti нових кооперативних центрів", зібрання у таких випадках уповноважило правління виділити когось зі свого складу. Серед інших рішень – кожному члену "Централу" передплатити 2 примірники журналу "Сільського господаря". На такі організаторсько-компетентні здібності В. Доманицького швидко звернуло увагу правління "Централу" і упродовж 1919–1920 рр. він став генеральним завіренним української кооперації у Москві, чи як він сам згодом пише "на московщині ..." [12, арк. 67], або стати "... економічним консулом України" [8, с. 297] у складні роки громадянської війни. Від імені "Централу" В. Доманицький 28 травня 1919 р. бере участь у Всеросійському кооперативному з'їзді у Москві як один із восьми представників від України [26]. Пропагандистську діяльність, що ґрунтувалася на кращому зі здобутків учених, продовжував й надалі шляхом серії публікацій до часопису "Сільський господар", а саме: 1) "Всеукраїнський комітет штучних гноїв, інсектицидів та фунгіцидів" [27]; 2) "Курси хліборобства для навчителів народних шкіл" [28]; 3) "Підприємства сільськогосподарських кооперативів, їх значення та кошти на заснування їх" [29]; 4) "Білий вугіль та торф" [30]; 5) "Завдання сільськогосподарської кооперації у справі розповсюдження штучних угноєнь" [31] та ін. Низку публікацій друкує під криптонімом В. О.

Бажанню займатися наукою сприяла тісна співпраця "Централу" зі створеним 1 листопада 1918 р. Сільськогосподарським вченим комітетом України (далі – СГВКУ) на чолі з В. Вернадським при Міністерстві земельних справ [32, арк. 216]. Особливо воно поглибилося зі вступом до Києва військ Добровільної армії на чолі з генералом М. Бредовим, який оголосив наказ про ліквідацію всіх установ профільного відомства. У цій ситуації "Централ" узяв на себе бюджетне утримання СГВКУ до середини грудня 1919 р. Такій державницькій політиці "Централу", крім С. Франкфурта, багато в чому сприяв саме В. Доманицький. Тому його перехід з 29 вересня 1920 р. на посаду завідувача бюро фабрикантів та угноєнь секції ґрунтознавства [33, арк. 56] за пропозицією її очільника М. Флорова був не випадковим. Мало того, він був серед дієвих розробників нового статуту СГВКУ як структурного підрозділу "Централу" для "... координування наукою її діяльності всіх відповідних державних, земських, міських, кооперативних і приватних установ на Україні...", пов'язаних "... з сільським господарством у широкому розумінні" [33, арк. 18–19]. До речі, відповідно до § 26 статуту призначення В. Доманицький головою бюро фабрикантів відбулося шляхом обрання. Восени 1919 р. він стає асистентом при кафедрі економіки та організації дрібного трудового господарства під керівництвом професора І. Подільського при кооперативному відділі Київського інституту народного господарства (нині – Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана). Крім викладацької, займається й науковою роботою з питань економічного аналізу бюджету селянських господарств, а також громадською (як член ради закладу від асистентів). Крім того, обирається ученим секретарем кооперативної секції Українського товариства економістів при Всеукраїнській академії наук (нині – Національна академія наук України). Знаходимо прізвище В. Доманицького серед кандидатів у члени заснованої 13 квітня 1919 р. агрономічної секції Українського наукового товариства (далі – УНТ). Перед її 40 членами та 10 кандидатами у члени 12 вересня 1920 р. він виступав із доповіддю "Про еволюцію агро- і зоокультури на Московщині за останні часи" [34, арк. 1–1 зв.]. Співпраця В. Доманицького з УНТ тривала до його еміграції.

Від імені СГВКУ бере участь у роботі I-го Всеукраїнського агрономічного з'їзду в м. Харкові 10–20 листопада 1920 р. На зібранні порушувалися питання сільськогосподарської політики радянської влади, стану сільського господарства УСРР, земельної справи, сільськогосподарської кооперації, діяльності агрономічних організацій у республіці, реформи галузевої освіти та дослідної справи, а

також її координаційного органу. На з'їзді В. Доманицький виступив із доповіддю: "Науково-досвідна і досвідна справа та кооперація" [15, арк. 2, 90, 122].

Із переходом координації галузевих наукових досліджень до крайового принципу з 5 травня 1921 р. стає ученим секретарем Київського крайового управління з сільськогосподарської дослідної справи. Водночас його обрано на таку ж посаду до Київської філії СГНКУ. Трохи згодом, з 6 вересня 1921 р. він – очільник відділу пристосування (сільськогосподарської пропаганди) або дорадництва Уманської сільськогосподарської дослідної станції з виконанням обов'язків завідувача її господарством. Навесні 1922 р. його обирають ученим секретарем Київського відділу Всеукраїнського агрономічного товариства. Разом з іншими представниками науково-освітньої та культурної інтелігенції, що остаточно так і не сприйняли радянські ідеали, змушений емігрувати спочатку до Польщі, а потім до Німеччини. З літа 1922 р. – викладач на курсах українознавства, а з 26 січня 1923 р. – інструктор (лектор) студентів агрономічного відділу і керівник господарської практики Технічної школи Американської У.М.С.А. у Вінздорорі, поблизу Берліна. Водночас вивчає аграрну економіку у Вищій сільськогосподарській школі в Берліні. В цей час у Львові виходить його poradnik "Як господарюють селяни в чужих краях" (1923 р.). З 10 липня 1923 р., крім виконання інструкторських обов'язків, стає викладачем ботаніки, мікробіології, метеорології, городництва, садівництва та кооперації. Трохи згодом, 19 січня 1924 р. професорською радою Української господарської академії (далі – УГА), що розміщувалася у Чехословаччині в м. Подебрадах, обраний асистентом кафедри загального хліборобства. На цій посаді його затвердив міністр закордонних справ Чехословацької Республіки (далі – ЧСР) розпорядженням від 26 червня 1924 р., а до виконання обов'язків учений приступив із 25 серпня 1924 р. Професорська рада УГА 1 жовтня 1924 р. доручає В. Доманицькому читання курсу "Лісова ботаніка". За його ініціативи у 1925–1926 рр. у навчальному закладі відкрито кабінети селекції та сортознавства, а також загального хліборобства з величезною колекцією (понад 200 видів) польових культур, що зібрали студенти на створених ним дослідних і селекційних ділянках. Його експонати неодноразово отримували відзнаки виставок: велику державну бронзову медаль у Празі (1926 р.), почесний диплом Міністерства хліборобства ЧСР (1924 р.), похвальний диплом хліборобської єдності (1924 р.) та ін. Рішенням березневої 1925 р. ради УГА В. Доманицький стає її професором і починає викладати курс "Селекція сільськогосподарських рослин та сортознавство" [12, арк. 67 зв.].

Після виступів окремих студентів агрономічного факультету 31 серпня 1926 р. із претензіями щодо зависених вимог до програм дисциплін, які читав В. Доманицький, і особливо під час їх закріплення через кабінет загального хліборобства [12, арк. 57–58], змушений за власним бажанням від 15 вересня 1926 р. звільнитися з академії за станом здоров'я і виїхати за кордон на лікування [12, арк. 59]. Професорська рада агрономічно-лісового факультету 23 вересня 1926 р. висловила підтримку В. Доманицькому. На прохання деканату факультету від 4 листопада 1926 р. [12, арк. 62–63] наприкінці місяця він повертається до Інституту. Після цього йому додатково доручається ще й викладання спецкурсу "Сільськогосподарська дослідна справа". У травні 1927 р., крім членства у факультетських комісіях, обирається членом статутної комісії УГА [12, арк. 66]. Після того, як у березні професорська рада УГА підвищила його у кваліфікації на ступінь лектора, тогоріч восени виступає з відкритою лекцією на тему: "Проблема організації сталого розвитку степу". На її основі (у двох частинах видає 160-сторінкову монографію) 17 травня 1928 р. захищається (габілітується) й отримує звання доцента [12, арк. 68].

Професорська рада агрономічно-лісового факультету 14 червня 1928 р. більшістю голосів обирає В. Доманицького завідувачем кафедри загального землеробства замість професора В. Чародеева [12, арк. 85]. Продовжує друкуватися і для потреб українського сільського господарства. Так, у Львові великим накладом виходить його брошура "Цукровий буряк" – короткий poradnik про те, чому, де і як треба вирощувати цукрові буряки та яку користь від того можна мати" [35]. Викладений добірною державною мовою, складається з семи розділів і розкриває усі елементи технології виробництва, збирання, переробки, а також реалізації цукрового буряку через кооперативні спілки. Від 1928 р. співпрацював із часописом "Український пасічник", у якому опублікував серію проблемних статей. Крім того, у цей період дослідник готує наукову працю: "Типи і розповсюдження сільськогосподарських рослин" та фундаментальну статтю "Найближчі завдання у галузі підвищення сільськогосподарської продукції" (вийшла окремими частинами на сторінках газети "Діло" упродовж грудня 1927 р.). Авторські проблемні статті висвітлює і на шпальтах інших періодичних галузевих видань: "Сільський господар", "Кооперативне молочарство", "Молодий агроном", "Сільський світ", "Кооперативна Республіка", "Українська громада", "Технічні вісті" та календарі "Приятель Господаря". Редагує переклад Л. Безручка книги К. Флексербергера "Визначник колоскових хлібів" (Подебради, 1927 р.), а також укладений Б. Чекаленком "Російсько-український словник" (Подебради, 1927 р.) [12, арк. 92].

За власним бажанням В. Доманицький бере активну участь у політичних семінарах на економічному факультеті під проводом професора О. Мицюка. Не менш плідною виявилася його співпраця з Українським агрономічним товариством при УГА, а також Центральним союзом українського студентства у Празі. Під науковим керівництвом завідувача кафедри спеціального хліборобства УГА, доцента В. Доманицького в якості спеціалістів підготовлено низку унікальних галузевих досліджень не тільки прикладного характеру, а й методичного і програмного. Серед них слід виділити серію праць інженера Антона Романенка, зокрема: "Наслідки польових дослідів у Галичині" та "Методика масових польових дослідів" [12, арк. 72–75].

Архівні документи свідчать про те, що упродовж 1930–1931 рр. В. Доманицьким підготовлено до друку дві монографії державною мовою: "П'ятдесят років праці сільськогосподарських досвідних установ на Україні" (6 др. арк.) та "Досвідні кружки" (Versuchsringe), а також підручник "Вступ до сортівництва та сортознавства" (6 др. арк.) [12, арк. 91]. Не менший інтерес для сьогодення становить його підручник із двох частин "Насіннярство" загальним обсягом 400 сторінок. Перша частина – "Організація насінневих господарств і державні та громадські заходи для піднесення сортівництва та насіннярства" складалася із чотирьох розділів: "Насіння як фактор сільськогосподарського виробництва"; "Організація насінневих господарств"; "Методи польової культури і обробка насінневих матеріалів у насінневих господарствах"; "Державні і громадські заходи для піднесення сортівництва та насінництва". Друга – "Техніка насінєвих культур" включала сім підрозділів: "Культура збіжжєвих і зернових стручкових рослин на насіння"; "Культура коренеплодів на насіння"; "Культура метелкоцвітних трав на насіння"; "Культура колоскових трав на насіння"; "Продукція посадочних матеріалів у рослин, що помножуються вегетативно"; "Городнє насіннярство"; "Справочні відомості" [12, арк. 89, 89 зв, 90, 90 зв.].

Львівське видавництво у 1931 р. друкує його книгу рекомендаційного характеру "Чому треба чергувати рослини на полях і як саме?", що після доопрацювання вийшла й у Кракові в 1940 р. До речі, того року світ побачила не менш відома праця В. Доманицького "Яким насінням і як сіяти в полі: практичний poradnik".

В. Доманицький – дієвий учасник різноманітних професійних зібрань. Так, 5–8 червня 1931 р. він відвідав міжнародний хліборобський конгрес у Празі. Важливою моральною віхою у сприйнятті дійсності стала його активна участь у створенні кооперативного фонду імені Василя Доманицького у Подєбрадах при управі кредитного товариства "Єдність". Учений з 19 лютого 1928 р. стає головою його управи. Фонд проіснував недовго й надрукував чотири видання. У 1935 р. в Подєбрадах видає два курси лекцій "Державні та громадські заходи й закони для поширення й поліпшення пасічництва" та "Методика суспільно-агрономічної праці в царині пасічництва" [7, с. 238], що з багатьох позицій не втративши у генеруючих пропозиціях актуальності до сьогодення.

У липневому номері журналу "Український пасічник" виступив з ініціативою створити Український досвідний інститут пасічництва ім. П. Прокоповича, щоб "... вічно пригадувати новим поколінням заслуги померлих геніїв" [36]. Для цього, на його думку, потрібно було при Центральному комітеті, при Головній пасічницькій секції крайового товариства "Сільський господар" та субкомітетами на Волині, Румунії, Чехословаччині, Канаді, США створити відповідний фонд. Нова інституція, згідно із його планом, повинна мати у власній структурі декілька дослідних і селекційних пасік, лабораторії, бібліотеку, музей, відділи пропаганди, економіки та організації українського пасічництва тощо. Таким чином, ним вперше задекларована ідея інституалізації дослідництва у галузі бджільництва України, що реалізувалася аж 26 червня 1989 р. шляхом створення у Києві українського науково-дослідного інституту технологічного інституту бджільництва. 14 квітня 1992 р. установа отримала назву Інститут бджільництва ім. П. І. Прокоповича (нині – ННЦ "Інститут бджільництва ім. П. І. Прокоповича НААН").

Крім науково-педагогічної роботи в Подєбрадах, В. Доманицький займається й громадською. Так, у 1936–1937 рр. очолює "Товариство українських інженерів у ЧСР" і комітет фундації ім. К. Мацієвича у Празі, співпрацює з Українським історично-філологічним товариством тощо. Найбільш плідною виявилася його діяльність у створеному в 1930 р. "Товаристві українських інженерів" у Празі. Кількість його членів неухильно зростала як, до речі, і авторитет, особливо після І-го конгресу українських інженерів у 1932 р. У доповіді "Традиції українського технічно-господарського шкільництва", заслуханої на загальних зборах "Товариства українських інженерів" 19 травня 1937 р. [14, арк. 8], він виступив як один із кращих українських істориків і знавців аграрної освіти. Ще більшим підтвердженням цього стала його участь від імені товариства у складі емігрантського авторського колективу у підготовці "Української загальної енциклопедії", що видавалася у Львові упродовж 1930–1934 рр., а також "Сільськогосподарської енциклопедії", що теж готувалася у цьому місті упродовж 1936–1939 рр.

Після перетворення УГА в Український технічно-господарський інститут (далі – УТГІ) із заочною формою навчання з 1934 р. увійшов до педагогічного складу факультету права і

суспільних наук, створеного у січні 1921 р. у Відні, і тогоріч – Українського вільного університету (далі – УВУ), що переїхав до Праги. Завдячуючи праці "Проблеми організації сталого господарства в Степу", призначається спочатку приват-доцентом курсу аграрної політики, а потім доцентом-суплетом кафедри політичної економіки. Після захисту у 1938 р. дисертації "Індивідуальне та колективне господарювання в сільському господарстві" отримує звання професора й очолив кафедру соціології УВУ. У 1941 р. за працю "Засади українського рурбанізму" призначається професором соціології, а після смерті С. Бородаєвського, у 1942 р. рішенням професорської ради факультету обирається завідувачем кафедри кооперації УВУ. Готує унікальний підручник "Історія української кооперації", рукопис якого, на жаль, згорів після від'їзду із Чехословаччини. Упродовж декількох років очолював видавничий відділ УВУ. Також тривалий час співпрацював із Чехословацькою хліборобською академією, передусім, через комісію соціології села, а також із творчим об'єднанням національних економістів.

В. Доманицький брав активну участь у роботі фахової сільськогосподарської комісії (1941–1945 рр.) при науково-культурному видавництві Українського національного об'єднання (далі – УНО), створеної у 1933 р. у Берліні для об'єднання українців за кордоном. До цієї діяльності його залучає колега по УГА, активний учасник національних революцій в Україні 1917–1919 рр., професор С. Бородаєвський [37]. В. Доманицький став її організатором і керівником, долучившись до тих кіл, що через націоналістичні підходи, починаючи із 1937 р., розраховували на допомогу німців та мріяли змінити політичний устрій України. З цією метою був розроблений відповідний план "... переведення сільського господарства України з сучасного стану руїни через стан перехідний до стану нормального життя та розвитку...". Власні бачення цієї проблеми В. Доманицький відпрацював на посаді генерального секретаря Хліборобської палати Карпатської України (Землеробської Комори) у 1938–1939 рр. Підсумком всього комплексу робіт став збірник за його редакцією "Сільське господарство України" з 16 мапами у тексті та резюме німецькою мовою, виданий у 1942 р. у Празі [38].

Вступне слово до видання підготував голова правління видавництва, доктор М. Галаган із основною тезою, що збірка стане "... духовним маєтком поширених верств Української Нації". В. Доманицький підготував до неї перший розділ: "Сільське господарство України в умовах нової Європи", доцент А. Чернявський – другий: "Огляд особливостей клімату України". 51-у сторінку в збірці відведено третьому розділу професора В. Чародєєва "Ґрунти України, їх походження та особливості". Інженер-агроном М. Скидан на 75 сторінках проаналізував "Сільське господарство України на шляхах свого розвитку та занепаду". Доктор Я. Дикий у п'ятому розділі зазначає про "Розвиток цукрової промисловості на Україні". Шостий розділ доцента Л. Фролова мав назву "Організація української цукрової промисловості". Доцент М. Зайцев підготував сьомий – "Олійна та олійно-перероблювана промисловість на українських землях". Інженер-економіст М. Хранко – восьмий "Організація внутрішньої торгівлі продуктами сільського господарства в колишній Радянській Україні". Матеріал професора Б. Мартоса "Відбудова української кооперації" увійшов до десятого розділу. Найбільший – десятий "Завдання сільськогосподарської політики та її напрями у перехідний період" (149 сторінок) написав професор К. Мацієвич. В. Доманицький разом з іншими співробітниками УТГІ 23 квітня 1945 р. залишає ЧСР і переїжджає до Німеччини. Працює спочатку у професійних школах, викладаючи сільськогосподарську економіку, аграрну політику, загальну соціологію, соціологію села та історію української кооперації.

З дозволу американської окупаційної влади УТГІ 12 червня 1945 р. формально розгорнув роботу у м. Регенсбурзі (Баварія) у складі трьох факультетів. В. Доманицький виконує у ньому обов'язки заступника директора (професора) та керівника агрономічно-лісового відділення. Крім того, він увійшов до правничої комісії сенату вузу. Активність роботи на цих посадах сприяла обранню його у грудні 1945 р. професорською радою першим ректором УТГІ. Попрацювавши два роки, він знову нетривалий час обіймає посаду проректора закладу. У 1947 р. обирається дійсним членом НТШ. Засновує і редагує журнал "Рідна книга на чужині" у Мюнхені у 1948–1949 рр., а також стає співорганізатором часопису "Сучасне і минуле". Нетривалий час викладає у Духовній академії Української автокефальної православної церкви [8, с. 302]. Організаційні проблеми сукупно із різноманітними політичними питаннями спонукали В. Доманицького разом з іншими викладачами УТГІ, а саме: професорами Г. Маховим і Б. Іваницьким, на початку осені 1949 р. емігрувати до США.

Американський період його життя, що розпочався з вересня 1949 р. пов'язаний із м. Міннеаполісом (штат Мінесота) і присвячений науково-публіцистичній діяльності із розкриття української суспільно-гуманітарної проблематики. З цього приводу виходить серія праць відповідної тематики: "Засади українського урбанізму", "Націотворча роль Івана Мазепи" та ін.. Особливої уваги заслуговує монографія "Тарас Шевченко (Синтетично-націологічні студії його життя та творчості)"

(1961 р.) та "Етапи розвитку науки про націю" (1962 р.). Загострення хвороби не дало можливості завершити кількатомне біографічне видання під загальною назвою "На хвилях війни і революції".

Помер В. Доманицький 24 березня 1962 р. у м. Міннеаполісі (штат Мінесота, США), а похований в Українському пантеоні на православному цвинтарі Св. Андрія Первозванного у Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі) поряд з Є. Маланюком, В. Січинським, В. Дорошенком, Т. Осьмачкою, М. Мухінім.

Багатогранна і різноманітна творча спадщина В. Доманицького складається із 125 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць із питань сільськогосподарської кооперації, рослинництва, агрохімії, загального землеробства, селекції та насінництва, бджільництва, історії аграрної науки й освіти, соціології, сільського господарства, історії культури, а також історії України. Однак домінуюча переважна кількість із напрацьованого і узагальненого В. Доманицьким відноситься до вирішення аграрних проблем. На жаль, значна частина з них залишається маловідомою для сучасної держави України і, безперечно, потребує перевидання у вигляді спеціальної збірки "Обране". Аналіз доступних публікацій ученого свідчить про нього як дієвого учасника процесу становлення сільськогосподарської дослідної справи в Україні у 1917–1922 рр. як галузі знань та організації. Повною мірою це стосується і питань сільської кооперації. З-поміж усього слід виділити піонерську ідею щодо організаційної інституалізації галузі бджільництва для потреб дослідництва та максимальне використання штучних угноєнь у часи негараздів для тваринництва у роки революцій та воєн на коопераційній основі. Ще більша практичність і значимість його творчої спадщини для вимог українського села простежується під час еміграції. Через певну недоступність вона потребує переосмислення, особливо, коли аграрний сектор країни сьогодні у пошуку адаптивного існування в європейській системі цінностей.

Список використаних джерел

1. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов; ННСГБ НААН. – К.: Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Іст.-бібліогр. сер. "Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії"; кн. 68).
2. Вергунов В. А. Діяльність церкви в контексті започаткування та розвитку наукових підходів у сільському господарстві України [доповідь] / В. А. Вергунов // Історико-культурні та духовні джерела аграрної науки: матеріали спільного засідання провідних вчених УААН і священноначалія Києво-Печерської Лаври, Київ, 14 лют. 2003 р. / Києво-Печерська Лавра, УААН. – К., 2003. – С. 17–30.
3. Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля): наук. доп. / В. А. Вергунов; НААН, ННСГБ. – К.: ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – 28 с.
4. Дучимінська О. Віктор Доманицький / О. Дучимінська. – Вінніпег: Накладом Укр. Вільної Акад. Наук, 1963–1964. – 84 с. – (Українські вчені).
5. Романенко А. Віктор Миколайович Доманицький / А. Романенко // Укр. висока політехнічна шк. на чужині. Укр. технічно-господарський ін-т (Подєбради-Регенсбург-Мюнхен). – Нью-Йорк, 1962. – Т. 2. – С. 151–154.
6. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 126, 162, 239, 240, 317.
7. Рудка Б. В. Доманицький Віктор Миколайович / Б. В. Рудка, М. Ю. Костиця // Енциклопедія сучасної України / НАНУ, НТШ, Ін-т енциклопед. досліджень НАНУ. – К., 2008. – Т. 8: Дл – Дя (додаток А – Г). – С. 238.
8. Віктор Доманицький (1893–1962) // Українські кооператори (історичні нариси) / Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Л.: Вид. Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 294–308.
9. Кузьменко Л. І. Віктор Доманицький – український вчений, педагог, громадський вчений / Л. І. Кузьменко // Українська біографістика – Biographistica Ukrainica: зб. наук. пр. Вип. 6 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; редкол. Т. І. Ківшар (гол. Ред.) та ін. – К., 2010. – С. 125–135.
10. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): зб. док. і матеріалів До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2006. – 526 с.: портр., фото. – (Іст.-бібліогр. сер. "Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії"; кн. 14).
11. Справоздання про діяльність Агрономічної секції Українського наукового товариства // Онопрієнко В. Джерела з історії Українського наукового товариства / В. Онопрієнко, Т. Щербань; НАНУ, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2008. – С. 270–272.
12. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 260.
13. Там само, ф. 4465, оп. 1, спр. 492.
14. Там само, спр. 493.
15. Там само, ф. 27, оп. 15, спр. 6.
16. Корнієвська О. В. Доманицький Василь Миколайович / О. В. Корнієвська // Енциклопедія історії України / НАНУ, Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2 (Г–Д). – С. 441.
17. У. А. Пам'яті Василя Доманицького / А. У. // Рілля. – 1913. – № 21 (1 вересня). – С. 605–607.
18. Обіжники Централу // Сільський господар. – 1918. – Ч. 1–2. – С. 39.
19. Доманицький В. Кооперація та поширення агрономічного знання / В. Доманицький // Сільський господар. – 1918. – № 1–2 (1–15 липня). – С. 11–16.
20. Доманицький В. Штучні гної на світовому та вкраїнському ринках до війни, під час війни і в майбутньому (по даних Південного Бюро Хімічного Комітету при головному управлінні / В. Доманицький // Сільський господар. – 1918. – № 7 (1 жовтня). – С. 23–27.
21. Доманицький В. Штучні гної на світовому та вкраїнському ринках до війни, під час війни і в майбутньому (по даних Південного Бюро Хімічного Комітету при головному управлінні / В. Доманицький // Сільський господар. – 1918. – № 8. – С. 12–16.
22. Обіжник Ч. 8 по секретаріату // Сільський господар. – 1918. – № 7 (1 жовтня). – С. 52–53.
23. Народа представників кооперативних союзів членів "Централу"

в справі купівлі заводів І.І. Гена в Одесі // Сільський господар. – 1918. – № 8 (15 жовтня). – С. 50–53. 24. З життя “Централу”. Народа представників кооперативних установ 16 жовтня 1918 р. // Сільський господар. – 1918. – № 9 (1 листопада). – С. 32–33. 25. З життя “Централу”. Звичайні Збори Уповноважених Центрального Українського Сільськогосподарського Кооперативного Союзу сесії 1918 року 17–19 січня 1919 року // Сільський господар. – 1919. – № 2–3 (1 лютого). – С. 42–48. 26. Українська кооперація й Всеросійський кооперативний з’їзд // Сільський господар. – 1919. – Ч. 11. – С. 35. 27. Доманицький В. Всеукраїнський комітет штучних гноїв, інсектицидів та фунгіцидів / Віктор Доманицький // Сільський господар. – 1918. – № 3–4 (1–15 серпня). – С. 22–23. 28. Доманицький В. Курси хліборобства для навчителів народних шкіл / В. Доманицький // Сільський господар. – 1918. – № 5–6 (1–15 вересня). – С. 29–31. 29. Доманицький В. М. Підприємства сільськогосподарських кооперативів, їх значення та кошти на заснування їх / В. М. Доманицький // Сільський господар. – 1919. – Ч. 1–6 (1 січня). – С. 2–7. 30. Доманицький В. Білий вугіль та торф / В. Доманицький // Сільський господар. – 1919. – № 2 (15 лютого). – С. 2–4. 31. Доманицький В. Завдання сільськогосподарської кооперації в справі розповсюдження штучних угноєнь / В. Доманицький // Сільський господар. – 1920. – № 1–12. – С. 21–27. 32. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 216. 33. Там само, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 56. 34. Там само, ф. Ф.Х., спр. 31933, арк. 1–1 зв. 35. Доманицький В. Цукровий буряк. Короткий порадник про те, чому, де і як треба управляти цукрові буряки та яку користь від того можна мати / В. Доманицький. – Львів: Накладом Красового с.-г. тов.-ва “Сільський господар”, 1929. – 69 с. – (Б-ка “Сільського господаря” Ч. 52, Секція управи ріллі). 36. Доманицький В. І. Створимо Український досвідний інститут пасічництва імені Петра Прокоповича / В. І. Доманицький // Український пасічник. – 1995. – № 6. – С. 8–9. – [передрук з “Українського пасічника” за липень 1935 р.]. 37. Глушан О. С. В. Бородаєвський: документи до біографії / О. Глушан // Історія еміграції. – 2009. – С. 214–237. 38. Сільське господарство України: зб. ст.: з 16 мапами в тексті / [за ред. Віктора Доманицького]. – Прага: Культурно-наукове видавництво УНА, 1942. – 216 с. – (Праці фахової с.-г. комісії).

Виктор Вергунов

ПРОФЕССОР В. ДОМАНИЦЬКИЙ – ОДИН ИЗ ОРГАНИЗАТОРОВ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО И КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ (20-Е ГГ. XX В.)

Методом историко-научного анализа раскрыто вклад В. Доманицького в развитие научно-образовательного обеспечения ведения украинского сельского хозяйства во времена первых надежд государственности (1917–1920 гг.), а также становления советской власти (1921–1922 гг.) и особенно действий для его нужд в эмиграции (Германия, Чехословакия и США). Основное внимание исторического изыскания уделено практически неисследованным 1917–1922 гг. путем изучения творческих наработок ученого. Речь идет о работе в Украинском научном обществе (1919–1920 гг.), Сельскохозяйственном ученом комитете Украины при Наркомземе по искусственному удобрению (1920–1922 гг.) и кооперативном движении по линии Центрального украинского сельскохозяйственного кооперативного союза “Централ” (1918–1920 гг.). Благодаря найденным, ранее не проанализированным работам этого периода, установлено значительную роль В. Доманицького в развертывание обеих направлений исследований для нужд практического и научного обеспечения сельского хозяйства. С этой точки зрения рассмотрены и дальнейшие наработки ученого в годы эмиграции.

Ключевые слова: Виктор Николаевич Доманицький, сельскохозяйственная кооперация, Сельскохозяйственный ученый комитет Украины, Украинская хозяйственная академия, Украинский технический хозяйственный институт.

Victor Vergunov

PROFESSOR V. DOMANYTSKYIY – ONE OF THE ORGANIZATOROV SCIENTIFIC OBRAZOVATELNOHO AND COOPERATIVE MOVEMENT (20-E FF. XX V.)

The contribution of V. Domanitsky to the development of scientific and educational ensure maintenance of Ukrainian agriculture in the times of the first hopes of statehood (1917–1920), as well as the establishment the Soviet regime (1921–1922), and especially for his actions of its needs in the emigration (Germany, Czechoslovakia and the United States) is revealed by the method of historical and scientific analysis. The main attention is paid to the historical research virtually unexplored 1917–1922 years by examining the scientists’ creative developments. We are talking about his work in the Ukrainian Scientific Society (1919–1920), the Agricultural Scientific Committee of Ukraine in the People’s Commissariat for artificial fertilizers (1920–1922) and the cooperative movement through the Ukrainian Central Agricultural Cooperative Union “Central” (1918–1920). A significant role of V. Domanitsky in the deployment of in both directions of research for the needs of practical and scientific support to agriculture is installed thanks to those found, previously not analyzed works of this period. From this point of view further scientists’ works in the years of emigration are considered.

Key words: Viktor Domanitsky, agricultural cooperatives, the Agricultural Scientific Committee of Ukraine, Ukrainian Economic Academy, Ukrainian Technical-Economic Institute.